

a kötet összefüggően és nagyobb terjedelemben sehohsem szól az Angyal Dávid filológusi—műbíráói munkásságáról. Péter László (London) igényes előszavában kizárólag a kort, az embert és a historikus—politikust világítja meg. A kiadást jól egészítik ki Czigány Lóránt (Berkeley, USA) alapos és sokoldalú jegyzetei, valamint névmutatója. Czigány még a mellékes hangsúlyú utalások helyét is kinyomozta, nemegyszer külföldi hírlapok, folyóiratok egész évfolyamát forgatta át egyetlen adatért. Eredményes szöveg-gondozásának mindössze egyetlen problematikus vonása van: a jelenleg hozzáférhetetlen eredeti kézirat helyett másolatot tett a kiadvány alapjává. E másolat természetesen már egy befejezett fázist rögzít, belőle nem lehet nyomon követni a textus kialakulásának egyes lépéseit. Ez pedig valószínűleg tartalmilag semmellékes tanulsággal járna. Zimándi István még az eredeti alapján dolgozott, ezért bővebb érvelés helyett csupán töle idézek egy textológiai igen jellemző helyet: „Angyal Dávid visszaemlékezéseiben ezt írta: Meglepett, hogy Gyulai nagyon egykedvűen fogadta Péterfy halála híret. Aztán kissé szépíteni akart, áthúzta az *egykedvűen* szót, és fölébe írta: *nyugodtan*. Nem kétséges, hogy az első fogalmazás a hiteles.” (I. m. 24.) S most gondoljuk meg: jelen kiadásban már pusztán a *nyugodtan* változat olvasható! Végül hadd álljon itt egy szembetűnő tollhiba: a 160. lapon említett „a Hungaricagyűjtő Apponyi Albert” nyilván Apponyi Sándor helyett került be a jegyzetek szövegébe.

Nagy Miklós

Dénes Zsófia: Szivárvány. Bp. 1970. Gondolat K. 319 l.

A két világháború közti időszak szereplőit, művészi élményeit, személyiségeit idézi meg Dénes Zsófia egyéni, mozaikokból álló emlékirata. A korszakos változások energiáitól feszült éveket sajátos gócpontokon villantja fel. Bécsi magyar emigránsok kávéházi asztalaira emlékezik vissza, Freud városában, Rippl-Rónai műtermében, Groddeck szanatóriumában, Montparnasse-i „festőskatulyaházban”, a Moulin Rouge ünnepelt táncosnőjének luxuspalotájában, Kilényi Irma szegedi Juhász-múzeumában elevenednek fel az élmények.

A felsorolás érzékelteti a színhelyek, élmények változatosságát, többretűségét. Egymást váltják a nagyvilági és hazai portrék, jelenetek. Baden-Baden és Kaposvár, Tourrettes-sur-Loup és Szigliget, Párizs és Tápé, München és Kalotaszeg: nemcsak a földrajzi távolság, a beszédes interieur-ök különbsége képviseli az emlékek kaleidoszkóp-szerű gaz-

dagságát, hanem a szituációk, az átélés módjainak, a szemszög változásainak sokfélesége is. Dénes Zsófia úgy illeszti össze és úgy értelmezi maradandó élményeit, hogy az eredeti, „korabeli” benyomásokat minél teljesebben megőrizze, de ne kerüljön a szubjektívizálás hatása alá. A legközvetlenebb emberi kapcsolatok emlékei is tárgyi összefüggésekkel, ellenőrző, utánnnyomozó adatokkal egészíti ki és hitelesíti — míg az egyszerűlátott „interjúalanyoknál” is a személyes, emberi vonásokat keresi és találja meg. A gyakorlatot újságíró, a szemtanú tapasztalatai a sokat eláruló árnyalatokra érzékeny ember megfigyeléseivel bővülnek. A „feljegyzésre érdemes” mellett a „feljegyzésre érdemtelen”, látszólag mellékes apróságok, „elszólások” becsét is érzi. Rövidre fogott, tömörített írásaiban módját leli annak, hogy meg-meglazító szabad asszociációkkal tegye azokat levegőssé; egyszerre őrizve az eredeti zamatot és a pillanatnyi jelenségek tágabb összefüggésekre vezethető nyitottságát. A kötet egyik értékes emlékcsoportja az a sorozat, amelyben ismeretlen vagy elfelejtett, háttérbe szoruló életutakat, műveket, kapcsolatokat tesz újra-élővé. Farkas Istvánt, a magyar művészettörténet adósságát, André Salmon könyvének modelljét megidézi Picasso híressé-vált „Bateau-lavoir”-jának tagjaként, de apa-komplexummal küzdő, rettegő gyermekként is, merész párhuzamba állítva belső útját Franz Kafkaéval. Információként is ritkaság mindaz, amit Freudról és tanítványokról: Marie Bonapartérról s különösen: Lou Andreas-Salomérről feljegyez. Portréit, „helyszíni közvetítéseit” az egyszerű ismeretközlésnél jóval érdekesebbé teszi és dokumentum-értékében is tartalmasabbá mindaz, amit az élmények pillanatnyi varázsából megőriz, amit a közvetlen környezetek, tárgyak, légkörök, akár elfogultságok jelzéseiből fogékonyan közvetít. Így nemcsak a homálybaborultabb szellemi tájakról ad új hírt, hanem az ismertebb képeket is új színekké gazdagítja. Például az egyik legemlékezetesebb: Kilényi Irma-portré Juhász Gyula közvetlen környezetét, világát, őt magát is új, mélyen emberi oldalról világítja meg. Az egyenesen róla szóló írásban pedig hallhatunk szelíd házi lázadásairól, „kalucsniforradalmáról”, arról, hogy milyen kedves volt számára saját Gulácsy-verse, milyen gyermekdalt dúdolt szívesen, s hogy a fogadalmi templom volt műkökerítéséből készítették el sirkövét.

Az egyes írások külön-külön egyszerre faggatják az embert és a környezetben, a „csendéletekben” rejlő emberi tanújeleket is. Az emlékek együttese, egymásutánja pedig a korszak egészének rajzához nyújt „háttérrel” teljesebb körképet. A jelentékeny személyek, művek, törekvések rögzítése a korszak jelen-

téktelenebb színeinek fellillantásával váltakozik. A reprezentatívnak bizonyult írói, festői, tudományos életpályák mellett felbukkan egy-egy tipikusan korhoz kötött, vele csillogó, vele kihunyó életút is, olyan, mint Étioile Polaire-é, a music-hallok híres-ségéé vagy Dolly Jennie-é, Chevalier egyik partneréé, Mr. Selfridge-é, az áruház-királyé. A korrajz skálája teljesebb így maradandó értékek emléktétől divatok tűnékenységéig. Ahogy a magyar vonatkozású feljegyzések az emlékek összefűzése során egyidejű európai élmények szomszédságába kerülnek, egybevetésekre, asszociációkra módot adva; úgy az időszak kimagasló színházi, baletti, operaelőadásai, a róluk szóló beszámolók is együttesükben válnak dokumentszerűvé egy időszak rajzának és egy kortársi szemléletnek, tudatvilágnak is. A Gagyilev-együttes, Nizinszkij tánca, Gigli, Caruso, Saljapin portréja — a korszak polgári intellektuális közös élménysora, a kulturális „nyilvánosság” — a művészek, műhelyek belsőbb felvételeivel egészül ki.

Ez a két háború közti emlékmozsaik így többféleképpen segítheti a kutatót. Olyan felvilágosításokat, nyomokat is nyújt, amelyek az időszak kevésbé ismert, elfelejtett vagy a hazai köztudatban háttérbe szoruló alakok, jelenségek munkáira hívják fel a figyelmet, például Freud női tanítványaira (Marie Bonaparte, Lou Andreas-Salome), Farkas István életművére. Új színekkel, részletekkel gazdagodhatnak, személyes benyomások vallomásaival lehetnek érzékletesebbek néhány művészegységéről alkotott elképzeléseink (Juhász Gyula, Krúdy, Gulácsy, Rippl-Rónai stb.). Ugyanakkor a húsz-harminc éves haladó értelmiségéről, annak egy rétegéről, tájékozódása, izlése, érdeklődése irányairól élményszerű, színes együttesben kapunk képet, olyan szemtanú tollából, aki ma is érzékeny, tevékeny kortársként emlékezik.

Széles Klára

Fodor József: Felkavart világ. Bp. 1971. Szépirodalmi K. 770 l.

A memoáriró Fodor József célja nem a megélt idők teljességének a bemutatása. A múlt személyes mozzanatait kívánja csupán felidézni, mert azt vallja, jó az emlékekben élni „a néha túlharsány, nyers élet ellen”. Így lesz az írás számára védekezés és menekülés. De talán még fontosabb, hogy a „szereztett árnyak” előhívásává a mai olvasók előtt felidézze mestereit, barátait, íróársait, akiktől tanult, akikkel együtt dolgozott és — ne csak a személyiségükre, de a műveikre is ráirányítsa a figyelmet.

Egyik visszaemlékezésében némi iróniával azt írja, hogy az irodalomtörténeteszek számára is hasznos volna, ha figyelembe vennék azokat a memoárokat, amelyeket „az írók, az irodalomtudomány díletánsai” hoznak létre, akik az alkotás dolgaiban mégiscsak a gyakorlat emberei, és nem közömbös kérdés, hogy miként vélekednek kortársaikról, eszményeikről, ellenszenvaikról.

Fodor József emlékiratai, amelyeknek első fejezetei Király István ösztönzésére íródtak, és a *Kortársban* jelentek meg, végül is Osvát Ernőt, a *Nyugat* szervező-szerkesztő kritikussát igazolják, aki már 1928-ban arra akarta rábeszélteni a költőt, hogy prózát írjon, még-hozza esszéit. Meg is bírta Fodort egy Werfeltanulmány megírásával, amely azonban nem készült el, mert a költő úgy vélte, mindenki maradjon a maga kaptafájánál.

A prózairása készített ösztönzések és belső igények elnémitása azonban csak ideig-óráig sikerülhetett, mert Fodor lázadó természete, elkötelezettsége, a Szó hitelért vállalt szolgálata előbb-utóbb rákényszerítette arra, hogy prózában is kifejtse gondolatait, érzéseit, emlékeit az irodalomról, a *felkavart világról*. A kötet anekdotikus írásaiól megismerjük a költő pályakezdését, azt a kort, amikor „arannyal átszőtt, derűs, vidám ködökbe” repülőként futottak a hónapok. Aligha hihette a fiatal Fodor József, az egykori nagyilondai segédjegyző az erdélyi hegyek között, hogy lesz idő, amikor kikerülve az „apró tirannusok, al- és fő-főnökcsék” zsarnoksága alól, idejének nagy részét a szépség, az igazság, vagyis a versírás titkainak szentelheti, annak a Mikes Lajosnak a felfedezettjeként, aki „zsebből fizetett” a fiatal írónak, és olyan megértő jóindulattal bánt a sok „kapa-kasza kerülővel”, a sok „bolonddal”, akik vakmerően arra szánták magukat, hogy íróként, költőként éljenek Magyarországon.

Persze minden memoár szubjektív érvényű, és az író elhitező erején múlik, hogy a múlt irodalmi életének felidézett figuráit hitelesnek éri-e az olvasó.

Ha Fodor József bonyolult mondatlabirintusain átverekedjük magunkat úgy érezzük, hogy nem volt hiábavaló a küzdelem, amelyet a leírt szó befogadásáért vívtunk. Éles vonásokkal villannak fel előttünk arcélek, meglevenednek a régi halott írók mozdulatai, gesztusai, néha úgy érezzük, mintha résztvevői volnának szerkesztőségi vitáiknak, kávéházi beszélgetéseiknek.

De nem csupán írói arcképcsarnok ez a könyv, nemcsak a személyes emlékek és szórakoztató anekdoták gyűjteménye, hanem érdekes korrajz is. A húszas évektől az ötvenes évek közepéig terjedő időszak irodalmi életét, lapalapításait és különböző csoportosulásait is közelebből megismerhetjük Fodor